

УДК 159.96

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1\(59\)-3714-3729](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1(59)-3714-3729)

Семенова Алла Василівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8077-3385>

Кириченко Римма Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2020-9157>

Колодяжна Алла Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5760-883X>

Москальов Максим Володимирович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3213-9635>

Тихомирова Альона Анатоліївна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-0890-1132>

ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано етико-психологічні особливості роботи з сім'єю. Конкретизовано та уточнено сутність понять: «професійна етика психолога», «психологічна підтримка», «психологічна допомога» та «професійна етика психолога». Проаналізовано форми та методи психологічної роботи з сім'ями для забезпечення повноцінного фізичного, морального та духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу. Описано вплив військових дій в Україні на виникнення стресу в українців, що створює нові загрози для їх ментального здоров'я. Здійснено узагальнення науково-методичних джерел з питань особливостей організації психологічної допомоги сім'ям в умовах воєнного часу. Розкрито складові частини системи розвитку психічного здоров'я та

психосоціальної підтримки, яка б сприяла організації самопомоги, адаптації і формуванню стійкості до стресових факторів у постраждалого населення. У ситуації військового конфлікту актуальності набуває своєчасно надана перша психологічна допомога. Обґрунтовано визначення сутності психологічного консультування сімей, яке трактується як система професійної діяльності психолога, як цілеспрямований процес, представлений використанням прийомів та методів, спрямованих на дослідження й інтерпретацію індивідуальних та міжособистісних особливостей членів сімей для створення оптимальних умов розвитку, адаптації та самореалізації кожної окремої особистості та сім'ї в цілому. Уточнено процедуру розподілу ресурсів психологічного консультування та психотерапії у контексті надання психологічної допомоги в залежності від поширених скарг клієнтів щодо особливостей сімейного функціонування, для яких доступні емпірично підтверджені психоконсультативні та психотерапевтичні напрямки надання допомоги.

Ключові слова: психологічна підтримка, психологічна допомога, сім'я, психологічне благополуччя, психологічне здоров'я.

Semenova Alla Vasylivna Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Professional Education in Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8077-3385>

Kyrychenko Rymma Vyktorivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Professional Education in Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2020-9157>

Kolodiazhna Alla Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Professional Education in Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5760-883X>

Moskalyov Maksym Volodymyrovich PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Professional Education in Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3213-9635>

Tykhomyrova Alona PhD in Psychology, Senior Lecturer of the Department of Professional Education in Technologies and Design, Kyiv, [https:// orcid.org/0009-0001-0890-1132](https://orcid.org/0009-0001-0890-1132)

ETHICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF WORKING WITH FAMILIES: A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract. The article analyzes the ethical and psychological features of working with families. It specifies and clarifies the essence of the concepts of “professional ethics of a psychologist,” “psychological support,” “psychological assistance,” and

“professional ethics of a psychologist.” It analyzes the forms and methods of psychological work with families to ensure the full physical, moral, and spiritual development of all its members and their involvement in the labor and social-creative process. It describes the impact of military actions in Ukraine on the emergence of stress among Ukrainians, which creates new threats to their mental health. A generalization of scientific and methodological sources on the peculiarities of organizing psychological assistance to families in wartime has been carried out. The components of the system of mental health development and psychosocial support that would contribute to the organization of self-help, adaptation, and the formation of resistance to stress factors in the affected population are revealed. In a situation of military conflict, timely first psychological aid becomes particularly relevant. The essence of psychological counseling for families is defined as a system of professional activity of a psychologist, as a purposeful process, represented by the use of techniques and methods aimed at researching and interpreting the individual and interpersonal characteristics of family members in order to create optimal conditions for the development, adaptation, and self-realization of each individual and the family as a whole. The procedure for allocating psychological counseling and psychotherapy resources in the context of providing psychological assistance has been clarified, depending on common client complaints regarding the characteristics of family functioning, for which empirically proven psychological counseling and psychotherapeutic approaches to providing assistance are available.

Keywords: psychological support, psychological assistance, family, psychological well-being, psychological health.

Постановка проблеми. Психічне здоров'я українців під час війни переживає серйозні виклики. Значна частина населення потрапило під обстріли у своїх населених пунктах, пережило страх за втрату свого життя та життя своїх близьких. Люди змушені були втікати в ті регіони, де не ведуться активні бойові дії. Загальний соціогенний стрес також посилюється тривалою і масивною травматизацією населення, що пов'язана із повномасштабною агресією РФ на територію нашої держави. Особливий, гібридний характер цієї війни ускладнює сприйняття того, що відбувається, призводячи до погіршення самопочуття людей, зниження рівня їхнього психологічного благополуччя.

Військові дії в країні, соціально-політична криза мають великий негативний вплив абсолютно на всі аспекти життєдіяльності населення, кризова ситуація вкрай негативно відображається на українцях та їх сім'ях, які потребували та потребують психологічної підтримки та допомоги. Сучасна сім'я є ключовим соціальним інститутом, що впливає на суспільні перетворення в країні. Тому проблеми сім'ї та її потреби потребують постійного глибокого аналізу та розв'язання. Оптимальним шляхом їх вирішення є надання кваліфікованої психологічної допомоги, зокрема сімейного консультування та психотерапії. Етико-психологічні особливості роботи з сім'єю зумовлені глибокими

трансформаціями інституту сім'ї та зміною підходів до надання психологічної допомоги протягом історії. Розуміння еволюції етичних норм та психологічних методів дозволяє краще осмислити сучасні виклики та принципи роботи із сім'єю. Відтак, актуальність порушеної проблеми на сьогодні є вельми важливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення здоров'я як особистісної цінності, що індивідуально усвідомлюється людиною та займає визначене місце у ціннісній ієрархії і зумовлює певний тип поведінки особистості, останнім часом є об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців (Богучарова О., Боднарук Ю., Каменщук Т., Левченко К., Лунченко Н., Сосновенко Н., Титаренко Т., Панок В., Ткачук І. та ін.), а також та зарубіжних учених (Алан М. Стейнберг, Мелліса Дж. Браймер Роберт С. Пінус та ін.).

У вітчизняній психології і педагогіці ґрунтовне дослідження психологічного благополуччя і щастя, як основних показників результативності психологічної допомоги, знаходимо у працях Богучарової О., Данильченко Т., Лушина П., Мушкевич М., Семенової А., Титаренко Т., та ін. Різні аспекти соціально-педагогічної роботи із сім'єю досліджували Вакуленко О., Андрєєва А., Зверева І., Капська А. та ін. Поряд із цим проблеми психологічної роботи з сім'ями знаходяться у фокусі уваги таких учених, як: Ю. Альошина, К. Аронс, Е. Бене та ін. Сімейне психологічне консультування сьогодні активно розвивається завдяки значному внеску сучасних вчених: Ю. Альошина, О. Бондаренко, З. Кісарчук, Л. Лисюк, Г. Онищенко та ін.

Зауважимо, що процес психологічного консультування сім'ї спрямований на відпрацювання толерантних взаємин у сім'ї, допомогу членам сім'ї у створенні альтернативних патернів взаємодії. Формулювання завдань консультування передбачає визначення коротко- й довгострокових завдань. Важливо мати чітке уявлення як про завдання однієї консультативної сесії, так і всього психоконсультативного процесу з сім'єю. Як зазначають О. Затворнюк [2], М. Мушкевич, Р. Федоренко, В. Коширець [5], О. Халік [19], О. Яковенко [20] головне завдання консультування – засвоєння членами сім'ї ефективних способів самостійного розв'язання проблем, хоча, починаючи працювати із психоконсультантом, члени сім'ї бажають отримати допомогу у вирішенні цілком конкретних питань.

Найважливіше у консультативному процесі сім'ї – уміння членів родини розв'язувати проблеми, а не виключати їх зі свого життя. Під час консультування, розглядаючи стан, сім'ї відповідно до уявлень про її розвиток, оцінюються адаптивні можливості сім'ї; загальний спектр станів, пов'язаних із сімейним гомеостазом; особливості процесів зворотного зв'язку та комунікації на різних етапах життєвого циклу сім'ї; ступінь вразливості сімейної системи на різних етапах її розвитку, сильні й слабкі її сторони [23]. Важливим досягненням сімейного консультування є можливість реалізувати членам сім'ї власні способи розуміння та розв'язання наявних міжособистісних проблем [22]. Одне із

суперечливих питань – відповідність сімейного консультування і сімейної психотерапії. Розподіл цих двох сфер – складне завдання. І консультування, і психотерапія використовують одні й ті самі теоретичні знання і набір технічних засобів. І в першому, і в другому випадках допомога клієнту ґрунтується на взаємодії між консультантом і клієнтом. Тому сімейне консультування розглянуто як один із різновидів сімейної психотерапії.

Водночас, більшість дослідників указує на те, що сімейне консультування має свою специфіку і є підстави вважати його окремим напрямом психологічної практики. У науковій літературі частіше всього зустрічаються такі підходи до трактування цих двох видів психологічної допомоги [24]:

1) сімейне консультування – короткотривалий процес, спрямований на допомогу та підтримку сім'ї у розв'язанні актуальних, чітко усвідомлюваних проблем, які нещодавно проявилися.

2) сімейна психотерапія – довготривалий, глибокий процес, у якому, окрім розгляду актуальної сімейної ситуації, зазвичай, здійснюється аналіз минулого сім'ї та сімейна реконструкція.

В обох випадках психологічної практики наявний психотерапевтичний процес, але вони відрізняються один від одного складністю ситуації, в якій перебуває сім'я, її проблемами та цілями діяльності [12].

Одним із вагомих підходів щодо дослідження структури психологічного консультування та психотерапії сім'ї є вибір варіативності ефективних та результативних моделей, відпрацювання дієвих форм впливу. Залежно від обраної моделі будуються програми психологічної допомоги з урахуванням характеру причин скарг та звернень.

Якщо звернутися до виділення основних моделей психологічного консультування та психотерапії в українській психологічній теорії та практиці, то Я. Андрєєва, В. Панок, Я. Чаплак виокремлюють шість моделей: медичну, психологічну, соціальну, педагогічну, філософську, «недиференційну». Дослідники зазначають, що у медичній моделі психотерапевт зайнятий лікуванням і профілактикою захворювань, розладів здоров'я тощо [10].

Психотерапія в її психологічній моделі зайнята психологічними проблемами, порушеннями адаптації та, умовно кажучи, неуспішністю людини, групи, сім'ї тощо. Психотерапія в педагогіці у нашій країні тільки починає розвиватися. Тут існує два основні напрями: терапевтична робота з особистостями педагогів, а також – з учнями та їх сім'ями. Психотерапія в її соціальній моделі спрямована на формування адаптивної поведінки людини у суспільстві, яке безперервно змінюється. Підходи та методи такої психотерапії можуть використовуватися в різноманітних соціальних групах: сім'ї, навчальному класі, трудовому колективі, релігійній общині, населеному пункті, регіоні, державі. Завдання соціальної психотерапії – з допомогою психотерапевтичних впливів не тільки лікувати хворобу, здійснювати психогігієнічні та психопрофілактичні заходи, але й покращувати соціальну поведінку індивіда. У соціальній моделі можуть

одночасно використовуватися підходи різних шкіл і напрямів психотерапії [10]. Філософська модель психотерапії зайнята світоглядом особистості. Глибинна психотерапія не обходиться без аналізу міфології. Така робота часто приводить до формування нової ієрархії міфів і системи вірувань, що, в свою чергу, може змінити адаптивні можливості людини, вплинути на її почуття гармонії зі самою собою й оточуючим її світом [10].

«Недиференційна», чи еkleктична модель психотерапії поєднує в собі елементи вищеписаних п'яти моделей. Ця модель є найбільш розповсюдженою у практиці надання психологічної допомоги. Таким чином, підкреслюють автори, із вищезазначених визначень моделей психологічного консультування та психотерапії можна зробити аргументований висновок, що психотерапія та психологічне консультування, у більшості випадків, застосовують одні й ті ж самі психологічні засоби впливу, використовують наукову основу психологічних теорій [10].

Мета дослідження: конкретизувати психологічні особливості роботи із сім'єю в історичному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Науковці наголошують на необхідності створення системи розвитку психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка б сприяла організації самопомоги, адаптації і формуванню стійкості до стресових факторів у постраждалого населення.

Розглядаючи дефініції «психологічну підтримка» та «психологічна допомога», ключовим елементом вважаємо психологічне здоров'я як провідну потенційну передумову забезпечення життєвих потреб щодо активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної та оптимальної взаємодії з людьми, соціальним та іншим оточенням. Відновлення індивідуальних цінностей та цілей знаходиться, з одного боку, під впливом мінливих життєвих реалій, з іншого, визначаючи бажані уявлення щодо майбутнього, рушієм і визначальним орієнтиром змін.

Рефреймінг, як одна з основних функцій свідомості, за словами Алли Семенової «...забезпечує ефективність адаптації особистості до ситуації, оптимізуючи процес ухвалення рішення. Психологічно здорова, адаптивна особистість володіє повним замкнутим циклом «цілевизначення – ухвалення рішення – виконання». У контексті НЛП цим функціям відповідають процедурні механізми, що їх забезпечують: метамоделювання (прояснення), рефреймінг і мілтон-моделювання (програмування) [13]. Важливим аспектом у сфері діяльності психолога є моральні та етичні норми, фундамент його свідомості та усвідомлення меж своєї свободи та своєї відповідальності, оскільки практична діяльність психолога пов'язана безпосередньо або опосередковано з осмисленим вибором своїх діянь та долі особи. Професійна етика психолога – це теорія професійної моралі, яка визначає відношення людини до свого професійного обов'язку [1].

Професійна етика психолога – сфера практичних знань, яка встановлює принцип обов'язку і компетентності психолога перед суспільством із поси-

ланням на його моральні та етичні переконання [1]. Серед етичних принципів діяльності психолога, основними можна виділити: повага та захист прав людини, повага до особистості, відповідальність, чесність і відкритість у відносинах з особою, професійна компетентність, цілеспрямованість у досягненні мети щодо допомоги людині.

Фундаментом для формування етичних принципів психолога є загально-людські моральні принципи, серед яких виділяють: повага до особистості, повага до прав та свободи особи, доброзичливість, бажання працювати в інтересах клієнта і для його користі, принцип гуманності, конфіденційність інформації. А. Семенова зазначає «...сукупність внутрішніх і зовнішніх функцій ціннісного досвіду (кожна з яких, в загальному виді, утворює монолітну афективно-інтелектуально-вольову компонентну структуру) являє цілісну відкриту та нелінійну синергетичну систему, у складі якої сім центрів функцій (1. Досвід відносин виживання («прав і обов'язків»); 2. Досвід відносин взаємодоповнення («партнерства»); 3. Досвід операціональних («ділових») відносин; 4. Досвід відносин тотожності («любові й жалості»); 5. Досвід формотворних («творчих») відносин; 6. Досвід відносин учіння («знання і уміння»); 7. Досвід ідеологічних або ціннісно-орієнтаційних відносин), що забезпечують існування людини як самостійної автономного автономного функціонального елемента/підсистеми системи природно-соціального світу. Як єдине системне ціле, такий досвід, з одного боку, проявляє системну цілісність регулятивного аспекту відображення суспільної практики, а з іншого, виступає чинником цілісності – «системною регулятивною силою», що цю цінність й визначає [14]. На думку, А. Семенової, «...робота щодо розвитку цілісної системи функцій ціннісного досвіду є роботою з життєдіяльністю / життєвими ситуаціями, тобто – процесом педагогічної дії. Знаходження повноти відносин з життям стає можливим саме завдяки гармонізації функцій у системі, і навпаки, – робота зосереджена на одній із функцій або на якійсь їх групі, неминуче обмежує відносини з життям і представляється корисною в якості тимчасової, інструментальної методики» [14].

Психологічна підтримка в освітньому середовищі має бути спрямована на формування внутрішньої мотивації до самопізнання, саморозвитку та досягнення особистісної зрілості. Алла Семенова зазначає «... основу мотивації поведінки складають безпосередні потреби індивіда. Мотиваційні компоненти свідомості, на відміну від ціннісних, більшою мірою спираються на справжні потреби людини і характеризуються більшою індивідуальністю, прагматичністю та дієвістю. Відносини між когнітивними елементами свідомості (знання, уявлення, норми) і ціннісними (соціальні цінності, ціннісні орієнтації) є не однозначними...» [14]. У дослідженні А. Семенової, І. Єршової-Бабенко, А. Тихомирової, І. Косяк, Д. Білоцької представлено авторську методику «15 хвилин», спрямовану на оптимізацію індивідуальної роботи студента шляхом поєднання технік запису, смислового моделювання та креативного переосмислення навчального матеріалу. Методика базується на синергетичній та компе-

тентнісній парадигмах, сприяє формуванню інтелектуальної безпеки, розвитку уваги, когнітивної гнучкості та критичного ставлення до інформації. Автори підкреслюють важливість інноваційних і персоналізованих підходів для формування автономії здобувачів освіти, розвитку навичок навчання впродовж життя та метакогнітивної усвідомленості [15]. У контексті психологічної допомоги значимою для України є міжнародна практика застосування інструментів для оцінки травмованих дітей та підлітків за допомогою Індексу реакції посттравматичного стресового розладу Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі. Цей метод був одним із найбільш широко вживаних в США та в усьому світі після великих катастроф і катастрофічного насильства як невід'ємний компонент громадських програм реагування на психічне здоров'я та відновлення. Індекс реакції широко використовується для різних типів травм, вікових діапазонів, умов і культур. [3]. З таких позицій, Т. Титаренко вважає, що соціально-психологічна реабілітація особистості включає в себе досягнення якісно нового рівня її психологічного здоров'я. Хороше психологічне здоров'я забезпечує підвищення суб'єктивної задоволеності власним життям і самим собою, що дає змогу сприймати власне життя як вдале, щасливе [17].

Зауважимо, що у ситуації військового конфлікту актуальності набуває своєчасно надана перша психологічна допомога. Така допомога пропонується людям, які тільки що або нещодавно зазнали травмуючих подій та знаходяться у важкому психічному стані. Фахівці зазначають, що таку допомогу можуть надавати всі, хто знаходиться поряд, а не лише спеціалісти через фахові консультації. Перша психологічна допомога включає в себе надання постраждалій особі емоційної, фізичної, соціальної підтримки, посилення відчуття безпеки [11].

Останнім часом, коли доступ до різнобічної інформації стає все простішим завдяки використанню найновіших інформаційних технологій, значно розширюються можливості жителів невеликих містечок, сіл, де немає реабілітаційних центрів та груп взаємодопомоги. Інтернет-послуги забезпечують нові оперативні способи взаємодії психологів і їхніх клієнтів. Практично кожен, у кого є комп'ютер та доступ до інтернету, може знайти необхідну літературу із психологічними порадами і рекомендаціями та координати спеціалістів, які готові консультувати людину в скайп-режимі. Спілкування в соціальних мережах, створення онлайн-товариств ветеранів, груп дружин учасників АТО, які обговорюють усі актуальні для них проблеми, спільно шукаючи способи вирішення складних життєвих завдань, – усе це дає змогу суттєво підвищити якість професійної психологічної допомоги [9].

У теорії та практиці психологічної допомоги особистості й сім'ї існують доволі різноманітні теоретико-методологічні школи: психоаналітична сімейна психотерапія, позитивна сімейна психотерапія, біхевіоральний, гуманістичний, когнітивно-поведінковий підходи тощо. Практичному психологу доводиться здійснювати власний вибір форм і стратегій роботи з сім'єю, тому він повинен вільно володіти як методологічною, так і світоглядною базою тих шкіл, на які він

орієнтується у своїй роботі. Останнім часом дослідники (Лисюк та ін.) вказують, що психологу-консультанту для успішної роботи з кожною окремою сім'єю потрібно не тільки уявляти теорію сім'ї, що покладена в основу теоретико-методологічної школи, яку він обирає, а й усвідомлювати власну концепцію сім'ї та зрозуміти, які уявлення про сім'ю відповідають світоглядіві клієнта психологічної консультації [16].

Однак, останнім часом практики віддають перевагу в роботі з сім'єю таким підходам, як системний і структурний.

Принагідно підкреслимо, що основоположники *системного підходу* в психологічних дослідженнях (М. Боуен, С. Мінухін, В. Сатір, К. Вітакер та ін.) розглядають сім'ю як цілісну систему. Члени сім'ї не можуть діяти незалежно один від одного, оскільки така поведінка призводить до внутрішньо-сімейної дисфункційності. Роль консультанта в означеній системі сімейного консультування наближена до позиції тренера: він навчає членів сім'ї диференціюватися у сімейному спілкуванні, осмислювати наявні способи взаємодії в сім'ї та засвоювати більш продуктивні. При цьому психолог не надає сім'ї готових рекомендацій, а разом із клієнтом здійснює спільний пошук. Спільний пошук дає змогу членам сім'ї оволодіти продуктивними способами виходу з проблемних ситуацій, розвиває в них почуття суб'єктності й упевненості у своїх силах [16].

Інший варіант роботи з сім'єю, що здобув широку популярність у світі, – це *структурна сімейна терапія* С. Мінухіна. В основі цього підходу покладено три аксіоми: 1) здійснюючи психологічну допомогу, потрібно брати до уваги всю сім'ю; кожен із членів сім'ї розглядається як її підсистема; 2) терапія сім'ї змінює її структуру й призводить до зміни поведінки кожного з членів сімейної системи; 3) працюючи з сім'єю, психолог приєднується до неї, як результат, виникає терапевтична система, що робить можливими сімейні зміни [16].

Не менш поширеним є ще один з варіантів системного підходу – стратегічна сімейна терапія (Дж. Хейлі, К. Маданес, П. Вацлавік, Л. Хоффман та ін.), де основна робота терапевта спрямована на формування у членів сім'ї відповідальності одне за одного.

Відповідно до теоретичного аналізу орієнтації та характеру у парадигмі психологічної допомоги сім'ї, де виділяють декілька моделей, для нас склали інтерес *діагностична, педагогічна, психологічна* моделі. Діагностична модель використовується, ґрунтуючись на припущенні наявності дефіциту в членів сім'ї спеціальних знань щодо особливостей функціонування як сімейної системи в цілому, так і кожної окремої особистості в ній. Об'єкт діагностики – родина, члени ядерної сім'ї.

У фокусі уваги діагностичної моделі – актуальний емоційний стан членів сім'ї, їхні особистісні характеристики, організація (структура, патерни взаємодії) сімейної системи, унікальний досвід сім'ї в подоланні стресової ситуації [7].

У педагогічній моделі психологічної допомоги увага звернута на роботу, спрямовану розширити межі педагогічної компетентності членів сім'ї: знання й

уміння, профілактика дефіциту таких знань та умінь щодо взаємодії з партнером і дітьми; підвищення психолого-педагогічної культури; розширення та відновлення виховного потенціалу родини; активне включення в процес соціального виховання дітей. Педагогічна модель ґрунтується на припущенні про недостатні педагогічні компетентності дорослих членів сімей як шлюбних партнерів і батьків, які суб'єктом скарги висовують дитину. Використовуючи цю модель, важливо орієнтуватися як на індивідуальні можливості членів сім'ї, так і на універсальні, з погляду педагогіки і психології способи впливу та виховання [7].

Психологічна (психоконсультативна та психотерапевтична) модель застосовуються тоді, коли причини труднощів – у сфері особистісних особливостей членів родини. Надання психологічної допомоги сім'ї починається зі з'ясування проблем функціонування сім'ї та її взаємодії із зовнішнім світом. Надалі відбувається аналіз сімейної ситуації, особистості, родинних взаємин. Акцент практичної допомоги полягає у подоланні бар'єрів спілкування та взаємодії і виявленні причин їх порушень. Отримана інформація про сім'ю використовується для побудови програми психологічної допомоги. Психологічна модель зорієнтована на розвиток психологічної культури, мислення, поведінки в сфері допомоги здоровим людям [7].

Ще однією моделлю психологічного консультування та психотерапії є психоаналітична модель, і основна мета цієї моделі спрямована на звільнення членів сім'ї від несвідомих обмежень, які заважають їм розвиватися й отримувати задоволення від спільного життя. Предметом психоаналітичної моделі являється сімейне несвідоме або приховані аспекти сімейного життя. Психоконсультативний та психотерапевтичний процеси даної моделі дає змогу відповісти на найважчі питання: чому в сім'ях із фатальною постійністю відтворюються минулі конфлікти, повторюються стереотипи стосунків і фіксовані сценарії [7].

Психологічна модель сімейного консультування та психотерапії, заснована на трансактному аналізі Е. Берна, яку доповнили М. Джеймс і Д. Джонгард, бачить особистість кожного члена сім'ї, яка визначається чинниками – станами «Я». Позиція «Дитини» в особистості – це спонтанність, творчість, інтуїція. Позиція «Батько» вчить особистість певних норм і способів поведінки. Ці стани реалізуються, передусім, через трансакції – одиниці спілкування. Мета реалізації трансактного аналізу у психологічній моделі допомоги сім'ї – допомога в усвідомленні кожного члена сім'ї станів власного «Я» у певних ситуаціях, реалізації життєвих і сімейних сценаріїв, що призводить до набуття більшої щирості, відкритості у спілкуванні, побудові конструктивних стосунків в досягненні ефективних життєвих цілей «Дорослого». Психоконсультативний та психотерапевтичний процеси орієнтовані на зміну певних рис особистості, аби навчити правильно обирати, швидко розпізнавати, гнучко змінювати позиції Батька, Дорослого і Дитини [7].

Згідно з феноменологічною психологічною моделлю при сімейному консультуванні та психотерапії, кожен член сім'ї має унікальну здатність по-своєму

сприймати й інтерпретувати світ, де їхнє психічне переживання навколишнього називається феноменом, а вивчення того, як вони переживають реальність – феноменологією. Прихильники цього підходу дотримуються принципів гуманістичного напрямку в психолого-педагогічній науці (і переконані, що у здорових людських взаємовідносинах, кожний із суб'єктів може дозволити іншому бути «окремим» від нього. Чим сильніше виражена настанова на окремість, тим слабше – потреба впливати на іншу людину з метою її змінення, та відчуття нетерпимості до її унікальності і особливостей поведінки [7].

Ресурсна модель за Д. Берлінгеймом акцентує на сильних сторонах окремої особистості та сім'ї в цілому, спрямована на розкриття цих ресурсів, аби члени сім'ї могли самі собі допомогти. Підкреслюється важливість саме системної сімейної терапії, яка взаємодоповнюється іншими моделями психологічної допомоги, психологічного консультування, психологічної терапії [21].

Кожна із представлених моделей психологічного консультування та психотерапії сім'ї має за мету передати клієнтам ідею дії для виконання сімейних функцій та вибудовування власної методики взаємин [7].

Як зазначає Овод Ю.В., що найбільш дієвими формами та методами соціально-психологічної роботи з неповними сім'ями є такі, як: матеріальна підтримка, соціальне та психосоціальне консультування, психотерапія, гештальт-терапія, тренінги, корегувальні методики, педагогічна освіченість батьків, соціальні вміння, навички догляду, індивідуальної підтримки тощо [8].

Розглянемо деякі з них більш детально.

Соціально-психологічна робота із сім'єю в кризових ситуаціях. Важливим напрямом роботи є корекційні заходи, які спрямовані на зміну взаємовідносин дорослих та дітей з оточуючим середовищем. Однак не всі види проблем, які притаманні неповним сім'ям, удається вирішити за допомогою корегування. Деякі з них вирішуються на початкових етапах, але можуть призвести до погіршення ситуації через зволікання з її вирішенням.

У практиці соціального консультування у кризових ситуаціях доцільним є застосування таких методів, як інтерв'ю та бесіда. Саме вони спрямовані на соціальну підтримку сім'ї та допомогу у складних життєвих обставинах. В основі даних методів – діалог із клієнтом, який сприяє усвідомленню усіма членами сім'ї наявних проблем.

Групова бесіда та групова терапія полягають у тому, що задається напрям бесіди серед членів однієї або декількох сімей зі схожими проблемами. Даний прийом дає змогу «проговорити» проблему, усвідомити її для себе та порівняти власне сприйняття проблеми зі сприйняттям її іншими членами сім'ї, допомагає подолати бар'єр упередженого ставлення, а також виробити позитивне раціональне відношення до вирішення існуючої проблеми, сприяє цивілізованому ставленню до сімейної терапії.

Сімейне консультування Фуллмера – це метод групового сімейного консультування, основою якого є формування впевненості, що власна поведінка

людини є відображенням її життєвої ситуації. Даний метод базується на використанні позитивних зразків сімейних стосунків для формування нових моделей поведінки.

Одним з основних методів групової терапії є соціодрама. Суть її полягає у тому, що різноманітні конфліктні ситуації між членами сім'ї чи сім'єю та оточенням уявляються у стихійно організованих сценках. Як результат, приходиться усвідомлення проблеми завдяки «розслідуванням».

Подібним за своєю сутністю до соціодрами є інший метод – психодрама. Тут також моделюється певна життєва ситуація неповної сім'ї, але всі учасники психодрами обов'язково «приміряють» на себе протилежні ролі, тобто в тій чи іншій ситуації вести себе протилежним чином, так, як ніколи б не вчинив у дійсності. Такий метод дає можливість не лише впливати на власні переживання, а й краще володіти собою у різних ситуаціях та подивитися на проблему з точки зору іншої людини.

Широкого розповсюдження набули також ігрові методи. До даної групи входить і такий метод, як рольова гра.

Рольова гра – це творче моделювання певної життєвої ситуації, що допомагає краще усвідомити причини негативних ситуацій, які виникли у неповній сім'ї, та окреслити шляхи їх урегулювання. Це метод поєднання предметного та соціального змісту певної діяльності, моделювання системи відносин, у ході якого всі учасники процесу беруть на себе певні ролі (як притаманні, так і не притаманні в реальному сімейному житті).

Соціальний тренінг має багато спільного з рольовою грою. Це також певна система моделювання ситуації, однак тренінги проводяться з великою групою людей, і основним завданням тренінгу є сформувати та закріпити у поведінкових реакціях певні позитивні навички поведінки та розвивати комунікативні здібності всіх його учасників.

Також ефективним є метод організації спільного дозвілля. Сюди відносяться організація нетрадиційних зустрічей із батьками з неповних сімей, індивідуальне консультування.

Методи соціально-психологічної роботи з неповними сім'ями розподіляються за рівнями впливу фахівця: профілактичним, діагностичним, реабілітаційним [8].

Висновки. Отже, за результатами практичної роботи з сім'ями на перший план має виходити інформаційно-профілактична робота у напрямку підвищення довіри до психологів та більшої поінформованості дорослих та дітей щодо профілактичних засобів збереження психічного здоров'я та прийомів розвитку психологічного благополуччя. Напрями та методи психологічної роботи мають визначатися з урахуванням конкретної ситуації сім'ї та передбачати: надання кваліфікованої психологічної допомоги членам сім'ї у вирішенні конфліктних та психотравмуючих ситуацій як усередині сім'ї, так і у взаємовідносинах членів сім'ї з оточуючим середовищем; дотримання професійної етики у наданні

психологічної допомоги; розширення діапазону соціально та особистісно притаманних засобів для самостійного вирішення проблем та подолання існуючих труднощів; допомога в активізації усіх наявних ресурсів сім'ї (творчих, інтелектуальних, особистісних, духовних, фізичних і т. д.) для повноцінної життєдіяльності усіх її членів.

Хоча довгостроковий вплив війни на психічне здоров'я ще потребує детального вивчення, що вимагає подальших досліджень у цій галузі, вже зараз очевидна нагальна потреба впровадження загальнонаціональних програм психологічної підтримки. Ці програми мають бути спрямовані на зниження поширеності посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та тривожних станів. Необхідно розширити доступ громадян до кваліфікованої психологічної допомоги, приділяючи особливу увагу віддаленим територіям та районам, що постраждали від бойових дій.

Ключовим завданням також є розвиток та впровадження цифрових платформ для надання дистанційних психологічних консультацій, гарантуючи безперервність підтримки навіть в умовах кризи.

Література:

1. Бралатан В.П., Гуцаленко Л.В., Здирко Н.Г. Професійна етика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 252 с.
2. Затворнюк О.М. Психологія сім'ї. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 184 с.
3. Каменщук Т. Роль і місце психологічної допомоги для внутрішньо переміщених сімей в умовах воєнного часу. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», Вип. 1, 2022. С.21-27. DOI: <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-1.04>
4. Кириченко Р. В., Колодяжна А. В. Психологічна готовність студентів до професійної діяльності. Науковий журнал «Габітус». ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Одеса: Вид-во Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. № 56. С.217-223. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.56.41>
5. Мушкевич, М. І., Федоренко, Р. П., Коширець, В. В. Психологічне консультування та психотерапія: зміст, прийоми, технології. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 368 с.
6. Мушкевич М.І. Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 456 с.
7. Мушкевич М. Моделі психологічного консультування та психотерапії сім'ї. Психологічні перспективи, Вип. 40, К.: 2022. С. 121-135.
8. Овод Ю.В. Теоретичні засади соціально-психологічної роботи з неповними сім'ями. Науковий журнал «Габітус». ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Одеса: Вид-во Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. № 50. С. 36-40. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.50.6>
9. Панок В.Г., Острова В.Д. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинилися в складних життєвих обставинах: метод. рек. К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 68 с.
10. Панок, В.Г., Чаплак, Я.В., Андрєєва, Я.Ф. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультування. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 384 с.
11. Перша психологічна допомога: посібник для працівників на місцях. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.: іл. ISBN 97896179615907897.

12. Пов'якель Н. І. Сімейне психоконсультавання в становленні партнерської інтенції як рефлексивного механізму саморегуляції у профілактиці й подоланні конфліктів. Актуальні проблеми психології. Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія: Зб. наук. пр. Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. К.: Міленіум, 2005. Вип. 3. 244 с.
13. Семенова А.В., Осипова Т.Ю., Гурін Р.С., Ващенко А.М. Основи психології і педагогіки: навч. посібник. 2-е вид., випр. і доп. К.: Знання, 2007. 341 с. <https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/opp.pdf>
14. Семенова Алла. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: Монографія./ Алла Семенова. Одеса: Бондаренко М. О., 2016. 436 с. https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/tsinisnyi_vymir.pdf
15. Семенова А. В., Єршова-Бабенко І. В., Тихомирова А. А., Косяк І. В., Білоцька Д. В. Психолого-педагогічні прийоми індивідуалізації навчання в аспекті розвитку пам'яті, системного та критичного мислення. Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія. 2025. № 2 (6). С. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-31>
16. Солодчук С. Є. Сімейне консультавання як вид психологічної допомоги сім'ї *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. К.: Університет «Україна», 2007. С. 219-226.
17. Титаренко Т.М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
18. Федоренко, Р., Мушкевич, М., Дучимінська, Т., Магдисюк, Л. Психологія молодії сім'ї. Луцьк: Вежа-Друк 2020. 392 с.
19. Халік, О. О. Консультавання та терапія нуклеарної й розширеної сім'ї в системному підході. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. Київ, 2017. С. 283- 288.
20. Яковенко, О. В. Системний підхід у сімейному консультаванні. *Психологія та психосоціальні інтервенції*, 1, 2018. С. 62-67. <https://doi.org/10.18523/2617-2348>
21. Arnold, R. A., Burlingame, G. M., & Olsen, J. A. The relationship of alliance, cohesion, and climate with outcome among college counseling populations. *Journal of Counseling Psychology*, 69 (5). 2022. 722-731. <https://doi.org/10.1037/cou0000613>
22. Cochran, J. L., & Cochran, N. H. *The heart of counseling: Counseling skills through therapeutic relationships* (2nd ed.). New York, NY: Routledge. 2015. 360 p.
23. Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. T., & Henderson, A. M. Relationship Problems, Agreement and Bias in Perceptions of Partners' Parental Responsiveness, and Family Functioning. *Journal of Family Psychology*. Advance online publication. 2020. 510-522/ <http://dx.doi.org/10.1037/fa>.
24. Gurman, A. S. (2015). The theory and practice of couple therapy: History, contemporary models, and a framework for comparative analysis. In A. S. Gurman, J. L. Lebow, & D. K. Snyder (Eds.), *Clinical handbook of couple therapy*, 1–18.

References:

1. Bralatan V.P., Hutsalenko L.V., Zdyrko N.H. (2011) *Profesiina etyka: navch. posib.* [Professional ethics: textbook.] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 252 s. [in Ukrainian]
2. Zatzorniuk O.M. (2018) *Psykhohohiia simi.* [Family psychology] Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo». 184 s. [in Ukrainian]
3. Kamenshchuk T. (2022) *Rol i mistse psykhohohichnoi dopomohydlia vnutrishno peremishchenykh simei v umovakh voiennoho chasu.* [The role and place of psychological assistance for internally displaced families in wartime conditions.] *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity. Seriia «Pedahohika. Psykhohohiia», Vyp. 1. S.21-27. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-1.04* [in Ukrainian]

4. Kyrychenko R. V., Kolodiazna A. V. (2023) Psykholohichna hotovnist studentiv do profesiinoi diialnosti. [Psychological readiness of students for professional activity] Naukovyi zhurnal «Habitus». PU «Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». Odesa: Vyd-vo Vydavnychi dim «Helvetyka», 2023. Vyp. № 56. S.217-223. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.56.41> [in Ukrainian]
5. Mushkevych, M. I., Fedorenko, R. P., Koshyrets, V. V. (2020) Psykholohichne konsultuvannia ta psykhoterapiia: zmist, pryomy, tekhnologii. [Psychological counseling and psychotherapy: content, techniques, technologies] Lutsk: Vezha-Druk. 368 s. [in Ukrainian]
6. Mushkevych M.I. (2019) Psykholohichnyi suprovod simej, shcho maiut problemnykh ditej. [Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей] Lutsk: Vezha-Druk. 456 s. [in Ukrainian]
7. Mushkevych M. (2022) Modeli psykholohichnoho konsultuvannia ta psykhoterapii simi. [Models of psychological counseling and family psychotherapy] Psykholohichni perspektyvy, Vyp. 40, K. S. 121-135. [in Ukrainian]
8. Ovod Yu.V. (2023) Teoretychni zasady sotsialno-psykholohichnoi roboty z nepovnymy simiamy. [Theoretical foundations of social and psychological work with single-parent families] Naukovyi zhurnal «Habitus». PU «Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». Odesa: Vyd-vo Vydavnychi dim «Helvetyka». Vyp. № 50. S. 36-40. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.50.6> [in Ukrainian]
9. Panok V.H., Ostrova V.D. Sotsialno-pedahohichna diahnozyka ditej ta rodyn, yaki opynylysia v skladnykh zhyttievnykh obstavynakh: metod. rek. [Social and educational diagnosis of children and families in difficult life circumstances: method. rec.] K.: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2016. 68 s. [in Ukrainian]
10. Panok, V.H., Chaplak, Ya.V., Andrieieva, Ya.F. (2019) Osnovy psykholohichnoi dopomohy: teoriia ta praktyka psykholohichnoi konsultuvannia. [Fundamentals of psychological assistance: theory and practice of psychological counseling] Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 384 s. [in Ukrainian]
11. Persha psykholohichna dopomoha: posibnyk dlia pratsivnykiv na mistsiakh. (2018) [11. First psychological aid: a guide for field workers] Kyiv : Univ. Vyd-vo PULSARY. 64 s.: il. ISBN 97896179615907897. [in Ukrainian]
12. Poviakel N. I. (2005) Simejne psykholohichne konsultuvannia v stanovlenni partnerskoi intentsii yak refleksyvnoho mekhanizmu samorehulatsii u profilaktytsi y podolanni konfliktiv. [Family counseling in the formation of partnership intention as a reflective mechanism of self-regulation in the prevention and resolution of conflicts] Aktualni problemy psykholohii. T. 3: Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia: Zb. nauk. pr. In-tu psykhol. im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka, Z. H. Kisarchuk. K.: Milenium. Vyp. 3. 244 s. [in Ukrainian]
13. Semenova A. V., Osypova T. Yu., Hurin R. S., Vashchenko A. M. Osnovy psykholohii i pedahohiky: navch. posibnyk. [Fundamentals of Psychology and Pedagogy: Textbook] (2018) [2-e vyd., vypr. i dop. K.: Znannia, 341 s. <https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/opp.pdf> [in Ukrainian]
14. Semenova Alla. (2016) Tsinnisnyi vymir dosvidu subiektiv pedahohichnoi dii: Monohrafiia. [The value dimension of the experience of pedagogical actors: Monograph]/ Alla Semenova. Odesa: Bondarenko M. O. 436 s. https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/tsinnisnyi_vymir.pdf [in Ukrainian]
15. Semenova A. V., Yershova-Babenko I. V., Tykhomyrova A. A., Kosiak I. V., Bilotska D. V. (2025) Psykholoho-pedahohichni pryomy individualizatsii navchannia v aspekti rozvytku pamiaty, systemnoho ta krytychnoho myslennia. [Psychological and pedagogical techniques for individualizing learning in terms of memory development, systematic and critical thinking] Naukovi zapysky Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediialnosti. Pedahohika i psykholohiia. № 2 (6). S. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-31> [in Ukrainian]

16. Solodchuk S. Ye. (2007) Simeine konsultuvannia yak vyd psykholohichnoi dopomohy simi Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. K.: Universytet «Ukraina» S. 219-226.
17. Tytarenko T. M. (2018) Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii: monohrafiia. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 160 S.
18. Fedorenko, R., Mushkevych, M., Duchyminska, T., Mahdysiuk, L. (2020) Psykholohiia molodoi simi. [The psychology of a young family] Lutsk: Vezha-Druk. 392 s. [in Ukrainian]
19. Khalik, O. O. (2017) Konsultuvannia ta terapiia nuklearnoi y rozshyrenoi simi v systemnomu pidkhodi. [Counseling and therapy for nuclear and extended families using a systemic approach] Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity. Kyiv. S. 283- 288. [in Ukrainian]
20. Yakovenko, O. V. (2018) Systemnyi pidkhid u simeinomu konsultuvanni. [A systematic approach to family counseling] Psykholohiia ta psykhosotsialni interventsii, 1. S. 62-67. <https://doi.org/10.18523/2617-2348> [in Ukrainian]
21. Arnold, R. A., Burlingame, G. M., & Olsen, J. A. The relationship of alliance, cohesion, and climate with outcome among college counseling populations. *Journal of Counseling Psychology*, 69 (5). 2022. 722-731. <https://doi.org/10.1037/cou0000613> [in English]
22. Cochran, J. L., & Cochran, N. H. The heart of counseling: Counseling skills through therapeutic relationships (2nd ed.). New York, NY: Routledge. 2015. 360 p. [in English]
23. Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. T., & Henderson, A. M. Relationship Problems, Agreement and Bias in Perceptions of Partners' Parental Responsiveness, and Family Functioning. *Journal of Family Psychology*. Advance online publication. 2020. 510-522/ <http://dx.doi.org/10.1037/fa>. [in English]
24. Gurman, A. S. (2015). The theory and practice of couple therapy: History, contemporary models, and a framework for comparative analysis. In A. S. Gurman, J. L. Lebow, & D. K. Snyder (Eds.), *Clinical handbook of couple therapy*, 1–18. [in English]